

تحلیل عوامل اخلاقی موثر بر استحکام خانواده بر اساس تفسیر المیزان

چکیده

بهناز جهان تیغ^۱

این مقاله با هدف شناسایی تحلیل عوامل اخلاقی موثر بر استحکام خانواده بر اساس تفسیر المیزان تنظیم و در آن تلاش گردیده تا به این سوال پاسخ داده شود از دیدگاه تفسیر المیزان چه عوامل اخلاقی می تواند بر استحکام خانواده موثر باشد؟ تحقیق از نوع تحقیقات توصیفی و روش به کار رفته کتابخانه بوده است. ابزار به کار رفته در جهت جمع آوری داده ها فیش و تحلیل داده ها با استفاده از روش تحلیل محتوا انجام شده است. خانواده به عنوان رکن بنیادین جامعه، نقش کلیدی در شکل گیری شخصیت فرد و تعالی فرهنگی و اخلاقی اجتماع دارد. یکی از مهم ترین شاخصه های پایداری و موفقیت خانواده، استحکام روابط میان اعضای آن، به ویژه زن و شوهر است. این استحکام در پرتو عوامل متعددی حاصل می شود که بعد اخلاقی از جایگاه ویژه ای در میان آن ها برخوردار است. پژوهش حاضر با هدف بررسی عوامل اخلاقی مؤثر بر استحکام خانواده، با رویکرد قرآنی و با تکیه بر دیدگاه های تفسیری علامه طباطبایی در تفسیر المیزان انجام شده است. در این پژوهش، به برخی از مهم ترین فضائل اخلاقی همچون صبر و شکیبایی، عفت مداری، صداقت، گذشت و بخشش، مهربانی و مودت اشاره شده و نقش آن ها در تقویت بنیان خانواده مورد تحلیل قرار گرفته است. روش تحقیق، توصیفی - تحلیلی بوده و منابع تفسیری، به ویژه المیزان، مبنای استخراج داده ها بوده اند. نتایج این مطالعه نشان می دهد که توجه به آموزه های اخلاقی قرآن، می تواند در تحکیم روابط خانوادگی و کاهش تنش ها و آسیب های درون خانوادگی مؤثر باشد.

کلیدواژه: استحکام خانواده، عوامل اخلاقی، مودت و مهربانی، وفاداری

^۱. طلبه سطح دوحوزه علمیه خاتم الاوصیاء (عج)

خانواده به عنوان نخستین و بنیادی‌ترین نهاد اجتماعی، نقش بی‌بدیلی در تربیت فرد و شکل‌گیری جامعه‌ای سالم دارد. آرامش، تربیت، هویت‌یابی و انتقال ارزش‌های دینی و فرهنگی در بستر خانواده شکل می‌گیرد. اما تداوم و پایداری این نهاد در گرو «استحکام» آن است؛ مفهومی که به معنای حفظ پیوندهای عاطفی، اخلاقی و عملی میان اعضای خانواده، به‌ویژه زن و شوهر، و ایفای صحیح نقش‌ها در سبایه‌ی اصول انسانی و الهی است. در این میان، عوامل اخلاقی از مهم‌ترین مؤلفه‌های استحکام خانواده به شمار می‌آیند؛ عواملی همچون صداقت، گذشت، وفاداری، وفای به عهد، عفت، و رعایت حدود و حقوق متقابل. این اصول اخلاقی در نظام دینی و قرآنی ریشه دارند و آثار مستقیمی بر سلامت خانواده دارند. تفسیر المیزان، اثر علامه طباطبایی (ره)، به عنوان یکی از تفاسیر عمیق و دقیق قرآن کریم، در تحلیل مفاهیم اخلاقی مرتبط با نهاد خانواده دیدگاه‌هایی ارزشمند ارائه داده که می‌تواند راهگشای تحلیل علمی و دینی این موضوع باشد. مطالعات انجام شده پیرامون استحکام خانواده از تنوع نسبتاً زیادی برخوردارند که به اختصار به تعدادی از آنها اشاره می‌گردد: انصاریان (1380) در تعریفی تحت عنوان نظام خانواده در اسلام، بهشتی (1377) به بررسی خانواده در قرآن، برقعی (1350) در مطالعه ایی تحت عنوان اصول دین برای خانواده اسلامی پرداخته اند. مطالعات انجام شده عمدتاً متمرکز بر نظام خانواده در اسلام، خانواده در قرآن، اصول دین برای خانواده بوده و کمتر به بحث پیرامون تحلیل عوامل اخلاقی موثر بر استحکام خانواده بر اساس تفسیر المیزان پرداخته شده است. با عنایت به موارد فوق، در این مطالعه تلاش می‌گردد تا به این سوال پاسخ داده شود که از دیدگاه تفسیر المیزان چه عوامل اخلاقی می‌تواند بر استحکام خانواده موثر باشد؟ در بیان اهمیت و ضرورت این تحقیق باید گفت: با توجه به جایگاه خانواده در شکل‌گیری شخصیت فرد و سلامت جامعه، بررسی عوامل مؤثر بر استحکام آن از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است. در میان عوامل گوناگون، مؤلفه‌های اخلاقی نقش بنیادی‌تری ایفا می‌کنند، چرا که اخلاق ضامن پایداری ارتباطات، مدیریت تعارض‌ها، و حفظ کرامت انسانی در روابط خانوادگی است. در شرایطی که خانواده‌ها با چالش‌های متعدد اخلاقی، فرهنگی و اجتماعی مواجه‌اند، بازگشت به آموزه‌های اصیل دینی به‌ویژه قرآن کریم، ضرورتی حیاتی است.

تفسیر المیزان با نگرش عمیق فلسفی، عرفانی و اجتماعی به آیات قرآن، ظرفیت بالایی برای استخراج دیدگاه‌های تربیتی و اخلاقی درباره نهاد خانواده دارد. تحلیل عوامل اخلاقی مؤثر بر استحکام خانواده با تکیه بر تفسیر المیزان، می‌تواند الگوی مناسبی برای تحکیم بنیان خانواده در جامعه اسلامی امروز فراهم سازد. از سوی دیگر، خلأ مطالعاتی در این زمینه، به‌ویژه از حیث ترکیب آموزه‌های اخلاقی و ساختار تفسیری المیزان، ضرورت چنین تحقیقی را دوچندان می‌سازد. این پژوهش می‌تواند گامی مؤثر در جهت تقویت پیوند میان دانش‌های تفسیری، اخلاق اسلامی و نهاد خانواده باشد و به نهادهای فرهنگی، تربیتی و مشاوره‌ای نیز در سیاست‌گذاری‌ها یاری رساند.

قرآن کریم کتاب جامع و جاوید است همه ابعاد زندگی بشری را تحت پوشش خود قرار داده است، خانواده یکی از حوزه های زندگی است که قرآن کریم و همه کتب آسمانی به این نهاد جایگاه والای قائل است، بدون شک اگر بشریت مطابق به راه کارها و راهنمایی های قرآن زندگی خود را تشکیل دهند سعادت دارین را نصیب خواهد شد و آنگاه است که این کتاب ضامن زندگی مستحکم و پایدار آن جامعه خواهد گردید، این کتاب در تحکیم و ثبات خانواده داشتن سجایای اخلاقی را ملزم می داند و خانواده ی را موفق و مستحکم می داند که دارای آداب و اخلاق حسنه باشند. در اینجا به چند عوامل اخلاقی در استحکام خانواده اشاره می شود:

1- صبر و شکیبایی

صبر عبارت اند از « ثبات انگیزه دین در مقابل انگیزه شهوت صبر از خصایص انبیاء الهی است، صبر یک مفهوم وسیع دارد حوزه های متعدد را شامل می شود، صبر در برابر ناسازگاری، صبر در مقابل جهل، صبر در برابر حسودان، صبر در برابر مشکلات و سختی های زندگی و...^۱ » جهت روشن شدن و اثرگذاری این خصلت در زندگی به تفسیر و توضیح این آیات می پردازیم، «إِنَّمَا يُوفَّى الصَّابِرُونَ أَجْرَهُمْ بِغَيْرِ حِسَابٍ» که صابران اجر و پاداش خود را بی حساب دریافت می دارند.^۲ » اجر به معنای آن است که آن را به طور تام و کامل بدهند؛ و از سیاق برمی آید انحصاری که کلمه «انما» مفید آن است و از جمله بغیر حساب چنین معنا را فهمیده می شود، که صابران اجرشان داده نمی شود، مگر اعطایی بی حساب در آیه شریفه «صابران» مطلق ذکر شده و مقید به هیچ قیدی نیست اما صبر در مقابل اذیت کفر و فسق که به مؤمنین می رسد با مورد آیه منطبق است.^۳ از واژه یوفی» که از ماده «وفی» به معنی اعطاء کامل است از یک سو و تعبیر «بغیر حساب از سوی دیگر نشان می دهد که صابران با استقامت برترین اجر و پاداش را در پیشگاه خدا دارند و اهمیت هیچ عملی به پایه صبر و استقامت نمی رسد.^۴ برخی معتقد هستند که این آیه در مورد نخستین هجرت مسلمانان در حبشه به ریاست جعفر بن ابی طالب (ض) نازل شده است اگر شأن نزول آیه خاص هم باشد ولی حکش عام است بناء شامل همه می شود.

^۱. محدثی، اخلاق معاشرت، ص 247

^۲. زمر 10

^۳. طباطبایی، المیزان، 17، ص 245

^۴. مکارم شیرازی، تفسیر نمونه، ج 19، ص 404

این آیه بیانگر مزد و پاداش صابران است به خاطر ترک وطن و هجرت و... یعنی خداوند پاداش آنها را در ازای صبرشان بر هجرت نصیب می کند، منظور از بغیر حساب یعنی بی پیمانه به آنها ثواب ارزانی می کند که شمارش آن از توان هیچکس نیست. آنچه از این آیه فهمیده می شود این است که محض باور قلبی یا شعارهای ظاهری اسلام برای مؤمن بودن یک فرد کافی نیست بلکه در صحنه عمل باید آثار ایمان هویدا گردد.^۱ آقای زحیلی از صبر چنین تعریف می کند، صبر یعنی رضایت به ترک وطن، خانواده و تحمل کردن غم اندوه های دنیوی در راستای اطاعت خداوند متعال.^۲ پاداش صبر گسترده و محدود نیست مانند پاداش روزه است که خودی پروردگار اجر صابران را می دهد، از حضرت امام حسین (علیه السلام) روایت است که از جدم رسول خدا (صلی الله علیه و سلم) شنیدم که می فرمود: «أد الفرائض تكن من أعبد الناس و عليك بالقنوع تكن من أغنى الناس، يا بني إن في الجنة شجرة يُقال لها: شجرة البلوى، يؤتى بأهل البلاء، فلا ينصب لهم ميزان و لا ينشر لهم ديوان، يصب عليهم الأجر صبا ثم تلا هذه الآية، إِنَّمَا يُؤَقِّي الصَّابِرُونَ أَجْرَهُمْ بِغَيْرِ حِسَابٍ؛ فريضة ها را انجام بده، عابدترین مردم خواهی بود و باید به قسمت خود راضی باشی تا از غنی ترین مردم شوی، پسرکم! در بهشت درختی بنام «بلوی» هست که به آزمون دیدگان داده می شود، برای آنان نه میزانی بر پا می گردد و نه حساب نامه ای باز می شود و پاداش بر ایشان سرازیر می گردد و بعد این آیه را تلاوت کرد.^۳ در آیه دیگر نیز خداوند چنین می فرماید: «أُولَئِكَ يُؤْتَوْنَ أَجْرَهُمْ مَرَّتَيْنِ بِمَا صَبَرُوا؛ آنها کسانی هستند که اجر و پاداششان را به خاطر شکیبایی شان دو بار دریافت می دارند.^۴» در این آیه شریفه، مژده بزرگ برای برخی از اهل کتاب می دهد که معرفت خود را از قرآن و رسول مکرم اسلام داشتند کتمان نکردند، احتمالاً مراد از دو اجر این است یک اجر به آنها داده می شود، به خاطر که به کتاب آسمانی خود ایمان داشتند، اجر دوم به خاطر ایمان آوردن آنها به قرآن کریم داده می شود و به این دو ایمان استقامت و صبر کردند.^۵ برخی مفسرین معتقدند که مراد از دو اجر یک اجر جهت اینکه به خود صبر کردند اجر

^۱. زحیلی ، تفسیر المنیر، ج 23، ص 266

^۲. همان

^۳. همان

^۴. قصص 54

^۵. طباطبایی، تفسیر المیزان، ج 16، ص 55

گردند که بتوان از آنان هنگام مشکلات و دشواری ها مدد و کمک جست.^۱ بنابراین، هیچ گاه نیکی و بدی در اجر ثواب باهم برابر نیست، باطل را با حق که نزد تو است پاسخ بگو، جهل را با علم و حلم، زشتی ها و خطاها را با عفو و بخشش رد کنید، نه به انتقام، پیروان باطل همش با سلاح جهل زور خشونت مسلحاند اما پیروان مکتب اسلام می بایست عدالت، تقوی و طهارت را در سرلوحه زندگی خود قرار دهند، طبیعی است که خروجی و برآیند این اصل قرآنی دشمنی ها را به دوستی نفرت ها و کشمکش ها را به صمیمیت و یکرنگی مبدل می کند، بدین لحاظ عفو و بخشش یکی از عوامل اساسی تحکیم روابط جامعه و خانواده است. بدون شک در طول زندگی بین زوجین و سایر اعضای خانواده اختلافات و تفاوت دیدگاه ها و حتی منازعات لفظی و فیزیکی به وجود می آید، اشتباهات و خطاهای مکرر در محیط خانواده رخ می دهد، قرآن کریم جهت یکپارچگی امت و خانواده ها عفو و بخشش را به عنوان بهترین مدل کارآمد و ذوب کننده ی اختلافات و بن بست ها، یک اصل اخلاقی معرفی کرده است که می توان گفت این اصل قرآنی یگانه کلیدی است که قفل های نفرت، جهل و اختلافات را با این کلید فتح کرد و یک زندگی عاری از کینه توزی و تنازع را تشکیل داد.^۲

5- مودت و مهربانی

مودت و مهربانی از جمله محاسن اخلاقی بشمار می رود، خداوند متعال استعداد مهرورزی را در وجود زن وارد قرارداد است، پرورش و شکوفا نمودن این اصل قرآنی از وجیه زوجین است، در اسلام آخرین مرز و حدی مهرورزی و عاطفه این است که فقط به معصیت الهی انجام نشود.^۳ جهت روشن شدن این بحث به تفسیر و توضیح این آیه ی شریفه می پردازیم وَمِنْ آيَاتِهِ أَنْ خَلَقَ لَكُمْ مِنْ أَنْفُسِكُمْ أَزْوَاجًا لِتَسْكُنُوا إِلَيْهَا وَجَعَلَ بَيْنَكُمْ مَوَدَّةً وَرَحْمَةً إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَاتٍ لِقَوْمٍ يَتَفَكَّرُونَ؛ و در میانتان مودت و رحمت قرارداد، در این نشانه هایی است برای گروهی که تفکر می کنند.^۴ چون؛ ادامه و استحکام پیوند همسری نیاز به جاذبه یا ساده تر بگوییم بذل محبت و صمیمیت دارد، بناء خداوند این موهبت را نیز برای انسان ها عنایت فرمود: «وَجَعَلَ بَيْنَكُمْ مَوَدَّةً وَرَحْمَةً»، در این آیه ی شریفه هدف ازدواج

^۱. زحیلی، تفسیر المنیر، ج 24، ص 230

^۲. جلیلی، جایگاه زن در اسلام و یهودیت، ص 21

^۳. فروخی، راهکارهای اجرایی همدلی در خانواده از منظر قرآن و معصومین، ص 4

^۴. روم 21

را سکونت و آرامش قرار داده است و این تعبیر از واژه «التسکنا» استفاده می شود، بدون شک وجود زوجین با این ویژگی ها برای انسان ها که مایه آرامش زندگی آن ها است یکی از مواهب بزرگ الهی است، یعنی وجود هر یکی از زوجین مکمل یکدیگرند و اینجاست که ثابت می شود آنهایکه به این نعمت الهی نه گفتند وجود ناقص دارند.¹ خلاصه تفسیر مودت و رحمت این است که خداوند انسانها را مانند، اجزای یک ساختمان آفریده است و هر فرد حیثیت آجر ساختمان را در جامعه دارد و آن خالق که این بشریت را پیدا کرده است این رابطه و پیوند را نیز در وجودش به ودیعت گذاشته است.² منظور از اینکه خداوند متعال فرمود: «أَنْ خَلَقَ لَكُمْ مِنْ أَنْفُسِكُمْ أَزْوَاجًا لِتَسْكُنُوا إِلَيْهَا» معنایش این است که برای شما و یا برای اینکه به شما نفع برساند از جنس خودتان زوج آفرید، دقیقاً هر یک از مرد و زن دستگاه تناسلی دارند که با دستگاه تناسلی دیگری کامل می گردد و از مجموع آن دو توالد و تناسل صورت می گیرد، پس هر یک از زوجین به تنهایی ناقص اند و محتاج یکدیگرند، چون؛ هر کدام به سوی یکدیگر حرکت می کند وقت به آن رسید آرام می شود و طبیعتاً هر ناقص نیاز به کمال دارد و هر محتاجی مایل به زوال حاجت و فقر خود است و این همان غریزه ی شهوانی انسان است.³ «مودت» تقریباً به معنای محبتی است که آثار آن در مقام عمل ظاهر می شود، در نتیجه نسبت مودت به محبت نسبت خضوع است به خشوع، چون خضوع آن خشوعی را گویند که در مقام عمل اثرش معلوم شود، به خلاف خشوع که به معنای نوعی تأثیر نفسانی است، که از مشاهده عظمت و کبریایی در دل پدید می آید؛ و «رحمت» به معنای نوعی تأثیر نفسانی است، که از مشاهده محرومیت که کمالی را ندارد و محتاج به رفع نقص است، در دل پدید می آید و صاحب دل را وادار می کند به اینکه در مقام برآید و او را از محرومیت نجات داده و نقصش را رفع کند.⁴ یکی از روشن ترین مظاهر مودت و رحمت، جامعه کوچک خانواده است، چون زن و شوهر در محبت و مودت ملازم یکدیگرند و این دو باهم و مخصوصاً در برابر فرزندان خود نهایت بال مهر و عاطفه را هموار می کنند و در مقابل همه حوائج آنها احساس ترحم می کنند، لذا آن محبت و مودت وادارشان می کند به اینکه در حفظ و حراست و تغذیه، لباس، منزل و تربیت او بکوشند و اگر این رحمت، نبود نسل به کلی منقطع می شد

¹ مکارم شیرازی، تفسیر نمونه، ج 16، ص 392

² همان

³ طباطبائی، المیزان، ج 16، ص 167

⁴ تجری، تعامل ایمان و رفتار از نگاه قرآن و حدیث، ص 42

و هرگز نوع بشر دوام نمی یافت.^۱ از نشان های قدرت و رحمت خدا این است که برای بشریت از جنس آنها همسرانی آفریده است، خداوند در آغاز زن را از کالبد مرد آفرید تا میان این دو جنس هم خوانی به وجود بیاید و سکینه و آرامش سایه بگستراند و بدین گونه در فضای دوستی و مهرورزی، یکدیگر را در دشواری های زندگی یاری رساند و نظام خانواده بر استوارترین اساس و کامل ترین نظامی بسامان شود؛ در چنین نظامی است مه مرد زن را نگهداری می کند و روی هر علتی که باشد به او تعلق خاطر پیدا می کند. بقای و دوام نسل بشری با توالد و تناسل است، برخی مفسرین معتقدند که حضرت حوا از آدم آفریده شده است به قرینه «من انفس کم» اما رأی صحیح این است که از جنس آدم آفریده شده است، به قرینه «لقد جاء کم رسول من انفسکم» و از ذکر «لتسکنوا» نیز چنین فهمیده می شود که از جنس آدم است نه از آدم چون؛ فضای دوستی آرام و با اطمینان جز میان دو همجنس ایجاد نمی شود.^۲ خداوند پیوند زناشویی را در هاله ای از آنچه دوام و استمرار آن را تضمین می کند قرار داده است، به گونه ای که زنها را مایه ی آرامش مردها قرار داده و در میان زن و شوهر، دوستی و صمیمیت انداخته است. مودت به معنای دوستی است و رحمت به معنای شفقت است از این عباس نیز تفسیری بدین معنا روایت شده است که مودت، یعنی دوست داشتن مرد همسرش را و رحمت یعنی شفقت و مهربانی مرد به همسرش.^۳

۱. طباطبائی، المیزان، ج ۱۶، ص ۱۶۷

۲. همان

۳. همان

نتیجه گیری

خانواده به عنوان اولین نهاد تربیتی و اجتماعی، زیربنای جامعه سالم و پویاست. استحکام این نهاد، تضمین کننده سلامت فرد و اجتماع است. در این میان، عوامل اخلاقی نقش بنیادی در ایجاد، حفظ و تقویت انسجام خانوادگی دارند. این تحقیق با تمرکز بر تفسیر المیزان نشان داد که مفاهیمی همچون صبروری، عفت، صداقت، وفاداری، گذشت، و محبت، از مهم ترین ارکان اخلاقی اند که علامه طباطبایی با استناد به آیات قرآنی به آنها توجه ویژه داشته است. تأمل در بیانات ایشان نشان می دهد که اخلاق خانوادگی نه صرفاً امری فردی، بلکه مسئولیتی اجتماعی و الهی است که با تکیه بر آموزه های وحیانی می تواند مسیر تعالی خانواده را هموار کند. همچنین، نگاه عمیق تفسیری به مفاهیم قرآنی، افق های تازه ای را در بازشناسی بنیان های استحکام خانواده می گشاید. هدف این پژوهش، ارائه چارچوبی اخلاق محور بر پایه ی قرآن و تفسیر المیزان برای تقویت پیوندهای خانوادگی بود که نتایج آن می تواند مورد استفاده سیاست گذاران فرهنگی، مشاوران خانواده و مبلغان دینی قرار گیرد. در پایان، توجه به این اصول اخلاقی، نه تنها موجب پایداری خانواده می شود، بلکه بستر تربیت نسل صالح و جامعه ای سالم و متعالی را نیز فراهم می سازد.

1. اصفهانی، راغب، مفردات، بیروت، دارالقلم، 1412
2. انصاریان، حسین، نظام خانواده در اسلام، قم، ام ابیها، 1380
3. برقی، سیدرضا، اصول دین برای خانواده، تهران، اقبال، 1350
4. بهشتی، احمد، خانواده در قرآن، قم، دفتر تبلیغات اسلامی، 1377
5. تجری، علی اصغر، تعامل ایمان و رفتار از نگاه قرآن و حدیث، قم، صحیفه مبین، 1378
6. جلیلی، محمدرضا، جایگاه زن در اسلام و یهودیت، تهران، صبا، 1384
7. زحیلی، وهبه، تفسیر المنیر، بیروت، احمد جام، 1395
8. شبر، عبدالله، اخلاق، قم، هجرت، 1380
9. طباطبایی، محمدحسین، تفسیر المیزان، قم، اسلامیة، 1372
10. طبرسی، فضل بن حسن، مجمع البیان، قم، اسلامیة، 1401
11. فروخی، حسین، راهکارهای اجرایی همدلی در خانواده از منظر قرآن و معصومین، تهران، گلستان، 1385
12. محدثی، جواد، اخلاق معاشرت، قم، بوستان، 1385
13. مکارم شیرازی، ناصر، تفسیر نمونه، قم، صدرا، 1384
14. مهدوی کنی، صدیقه، ساختارهای گزاره های اخلاقی قرآن، تهران، دانشگاه امام صادق (ع)، 1388
15. نجفی، حسین، خانواده در اسلام، قم، صبا، 1390